

OPSTAND VAN DE GEORGIËRS OP TEXEL

HET LAATSTE SLAGVELD VAN NEDERLAND

ERIC LEE

Karakter Uitgevers B.V.

Inhoud

Lijst van opgenomen foto's	6
Voorwoord	7
Inleiding	9
1. Georgië en de Georgiërs	14
2. Barbarossa	32
3. De bannelingen	42
4. Sonderverband Bergmann	50
5. Het rekruteren van de Georgiërs	59
6. Onbetrouwbare bondgenoten	66
7. Texel tijdens de oorlogsjaren	75
8. De Georgiërs en de Nederlanders	82
9. Dag der geboorte	96
10. De Duitse tegenaanval	112
11. Jagers en prooien	126
12. Waar waren de geallieerden?	141
13. Bevrijding	144
14. Terug in de Sovjet-Unie	159
15. De geboorte van een mythe	164
16. Gekruisigd eiland	174
17. 'Een land van helden'	181
18. Gerechtigheid?	189
19. De balans opmaken	192
Nawoord – Op het 'Russengerkshof'	203
Appendix – De verliesrekening	205
Dankbetuiging	207
Bibliografie	208
Namenregister	211
Eindnoten	219

Voorwoord

Howard Dawes en Reg Earl waren twee kustwachten in het dorpje Mundesley in het Oost-Engelse Norfolk. Op 10 april 1945, om twee uur na middernacht, zagen ze tot hun verbazing een lichtkogel, die werd afgeschoten door een kleine reddingsboot die opdook vanuit de Noordzee.¹

De boot was witgeschilderd en voerde de vlag van het Rode Kruis. Een verkenningsvliegtuig van de Royal Air Force had de lichtkogel ook opgemerkt en dirigeerde de boot naar de kust.

Volgens de plaatselijke historicus David Brandon ‘was het zonneklaar dat ze aan land wilden gaan... De Home Guard werd gewaarschuwd en nam positie in op het strand, vastbesloten de vijand lik op stuk te geven.’²

Toen de boot aanmeerde, stapte een hoogst ongebruikelijke bemanning aan wal. Tien van de opvarenden waren Nederlanders. Ze waren een vol etmaal onderweg geweest en vertelden de verblufte Britten dat ze afkomstig waren van Texel, het grootste Nederlandse Waddeneiland. Vier van de opvarenden waren echter geen Nederlanders en droegen Duitse uniformen.³

Een van de Nederlandse opvarenden herinnerde zich later:

Ik ben wadend naar de wal gegaan, waar ik werd opgewacht door twee mannen van de kustwacht. Voordat ze iets zeiden, boden ze me een sigaret aan. We moesten allemaal van boord, maar twee bleven achter om de wacht te houden. We gingen naar het kustwachtstation, nat, gespannen, vermoeid... Daar werden we keurig ontvangen, met grote koppen thee. In een militaire post kregen we droge kleding en een warm bed. Twee uur later werd ik gewekt door een keurige meneer van Scotland Yard, die me begon te ondervragen. Ik had een schriftelijk verzoek om militaire hulp bij me. Hij zou het verzoek direct aan de Nederlandse en Engelse regering doorgeven. Dat stelde me erg gerust, want het was toen al duidelijk dat de toestand op Texel onhoudbaar werd.⁴

De Nederlanders kregen legeruniformen uitgereikt en reisden de volgende dag per trein naar Londen. Enkele dagen later volgde een audiëntie bij de uitgeweken koningin Wilhelmina. De koningin heette hen vriendelijk welkom. Een van de mannen herinnerde zich nadien:

Na een poosje vroeg de koningin of ik even met haar door de tuin wilde wandelen, zodat ik haar het hele verhaal over het Texelse drama kon vertellen... Ze liet Juliana roepen en die heb ik toen ook het hele verhaal verteld. Ze kreeg er tranen van in haar ogen. Het bleek trouwens wel dat de koningin vrij veel wist van de gebeurtenissen in Holland.⁵

De vier mannen die Duitse uniformen droegen, waren inmiddels weggevoerd om ondervraagd te worden. Ze werden overgebracht naar de renbaan Kempton Park, ten zuidwesten van Londen, die dienstdeed als opvang- en ondervragingscentrum voor Duitse krijgsgevangenen. De paardenstallen fungeerden als tijdelijke slaapkwartieren voor de gevangenen. Er waren drie verhoorruimtes ingericht in de privésuites, waar in de jaren voor de oorlog rijken en beroemdheden naar de paardenrennen keken. Kempton Park kon 120 krijgsgevangenen tegelijk verwerken.⁶

Weldra bleek dat de 'Duitse soldaten' helemaal geen Duitsers waren, maar voormalige soldaten van het Rode Leger uit de Sovjetrepubliek Georgië. Ze hadden zich jaren eerder overgegeven aan de Duitsers en waren vervolgens gerekruteerd voor het Georgisch Legioen, een onderdeel van de Duitse Wehrmacht. Dit verklaarde ook de Duitse uniformen.

Ze konden een ongelooflijk verhaal vertellen.

Inleiding

Dit boek vertelt het verhaal van het laatste gevecht van de Tweede Wereldoorlog in Europa. Het gevecht begon op 6 april 1945 op het Waddeneiland Texel. Het eindigde pas met de aankomst van Canadese troepen op 20 mei – meer dan twee weken *nadat* de Duitse strijdkrachten in Nederland hadden gecapituleerd.

De soldaten van beide partijen in de strijd droegen dezelfde uniformen. Tot het ene kamp behoorden Georgiërs, voor het merendeel Sovjetsoldaten die eerder in de oorlog krijgsgevangen waren gemaakt en die in Duitse gevangenenkampen het aanbod kregen aan Duitse kant te gaan vechten. Deze Georgische soldaten behoorden tot het Ostbatallion 822 van de Wehrmacht. Tegen hen vochten Duitse soldaten, die tot het vroege ochtenduur op 6 april hun Georgische collega's als loyale kameraden hadden beschouwd. De Nederlanders raakten tussen beide partijen bekneld. Nederlanders die, nadat ze aanvankelijk dachten door de geallieerden te zijn bevrijd, verwikkeld raakten in bloedige gevechten die tientallen burgers, onder wie ook kinderen, het leven zouden kosten. Het is een uitzonderlijk verhaal – niet in de laatste plaats omdat de Duitse overgave op 5 mei niet het einde van de krijgshandelingen op het eiland betekende.

Wereldwijd zijn weinigen bekend met de opstand van de Georgiërs op Texel, maar het betreft hier geen 'vergeten gevecht'. In zowel Georgië als Nederland verschenen boeken en filmdocumentaires over de muiterij. Er bestaat zelfs een lange speelfilm van Sovjetmakelij over de geleverde strijd (daarover verderop meer). Buiten deze beide landen zijn de bloedige gebeurtenissen echter grotendeels onbekend gebleven. Bovendien zullen we zien dat het 'bekende' verhaal over de gebeurtenissen niet altijd overeenkomt met de historische feiten, en dat de geschapen mythe over Texel in de loop van tientallen jaren een eigen leven ging leiden.

Het verhaal begint natuurlijk in Georgië. Dat is een land met een duizenden jaren oude geschiedenis, maar ik concentreer me op de periode die begint

rond de Eerste Wereldoorlog. De onderlinge ervaringen die Georgiërs, Russen en Duitsers destijds opdeden, droegen bij tot de latere vriendschap tussen een deel van de Georgiërs en de Duitsers, en tot de ingewikkelde relatie van de Georgiërs met (Sovjet-)Rusland. De verhouding tussen Duitsers en Georgiërs tijdens de Tweede Wereldoorlog greep deels terug op hun doen en laten tijdens de Eerste Wereldoorlog en resulteerde onder meer in de oprichting van het Georgisch Legioen binnen de Duitse Wehrmacht. Bataljon 822 was een onderdeel van dit Georgisch Legioen. Sommige betrokkenen streden in beide wereldoorlogen.

Daarnaast moeten we ook een duik nemen in de Nederlandse geschiedenis, omdat zal blijken dat de Georgische opstandelingen in contact stonden met vooraanstaande figuren binnen de Communistisch Partij van Nederland (CPN) en door hen beïnvloed werden. De rol van de Nederlandse communisten bij de beslissing van de Georgiërs om in opstand te komen, is onderwerp van controverse geweest. De geschiedenis van de communisten – speciaal de periode van het Molotov-Ribbentroppact (1939-1941) – verdient onze aandacht, omdat ze de geestdrift van sommige Nederlandse communisten over de Georgische opstandelingen op Texel kan helpen verklaren, zowel tijdens als na de oorlog.

De Duitse invasie van de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 stond aan de wieg van het verhaal dat ik in dit boek wil vertellen. Daarom moeten we aandacht schenken aan het lot van de miljoenen Sovjetsoldaten die in Duitse krijgsgevangenschap geraakten. We zullen zien hoe sommigen van hen overreed werden zich bij de Duitse Wehrmacht aan te sluiten. Tijdens mijn navorsingen stuitte ik op het intrigerende verhaal van het Sonderverband Bergmann, een Duitse elite-eenheid van grotendeels Georgiërs en andere Kaukasiërs, die kan worden beschouwd als voorloper van het Georgisch Legioen.

De Duitsers, en zeker Hitler, zouden de voormalige Sovjetsoldaten die in gevangenschap de kant van de Duitsers kozen nooit helemaal vertrouwen. Deze argwaan bleek gegrond in een latere fase van de oorlog, toen duidelijk werd dat de Duitsers aan de verliezende hand waren en Georgiërs en andere zogeheten *Osttruppen* ('oosttroepen') zich bij meerdere gelegenheden tegen hun Duitse meesters keerden.

De onbetrouwbaarheid van de Georgiërs en anderen, en de ervaring dat ze in meerdere gevallen weer overliepen naar het Rode Leger, leidde tot de

beslissing van de Wehrmacht om hen in het westen in te zetten. Zo kwam het dat mannen die afkomstig waren van de uitlopers van de Kaukasus, gingen patrouilleren in de duinpolders van het Nederlandse Waddeneiland Texel.

Voor het relaas van de opstand zelf kunnen we uit heel verschillende bronnen putten. We beschikken over de naoorlogse verklaringen van de voormalige Duitse commandant, die alle schuld bij het verraad van de Georgiërs legt. De Georgiërs die het overleefden, konden hun kant van het verhaal vertellen. In Nederland verschenen zoals gezegd boeken en filmdocumentaires waarin bewoners van Texel hun zegje doen over de manier waarop zij de opstand beleefden. Voorts zijn er de archieven van het Britse leger – grotendeels onderschepte radioberichten, die in Bletchley Park ontcijferd werden. En er zijn de destijds door Britse ondervragers vastgelegde ooggetuigenverslagen van de vier Georgiërs die midden in de nacht in het kustdorpje Mundesley in Norfolk aan land gingen.

Ik wilde niet alleen het verhaal van de opstand vertellen, maar ook het vervolgverhaal. Het overleven van honderden Georgiërs en hun latere lot in de Sovjet-Unie verdienen het om aan de vergetelheid te worden ontrukkt. Hetzelfde geldt voor de mythe van Texel die nadien ontstond. Het verbaasde me zeer dat de mythe in Georgië lang na de communistische periode was blijven voortbestaan, toen de Sovjet-Unie allang een herinnering was geworden.

Bij het vertellen van een verhaal als dit word je bijna wel gedwongen partij te kiezen en een moreel oordeel te vellen: wie was verantwoordelijk voor een tragedie die zo veel levens kostte en ook onder de burgerbevolking talloze slachtoffers maakte? Lag de schuld bij de Duitsers? Of bij de Georgiërs?

Het relaas van de opstand van de Georgiërs op Texel is bovenal het verhaal van de directe betrokkenen: Georgiërs, Duitsers, Nederlanders en, later, Canadezen.

In de navolgende hoofdstukken maak je kennis met de onstuimige Sjalva Loladze, voormalig piloot van de Rode Luchtmacht en de hoogste Georgische officier op Texel. En met zijn makker Evgeni Artemidze, die vanwege zijn borstelsnor en zelfverzekerdheid van de plaatselijke bevolking de bijnaam

'kleine Stalin' kreeg. Van hem is de fameuze uitspraak overgeleverd dat hij in de oorlog het uniform van Hitler droeg, maar dat zijn hart aan Stalin toebehoorde. Grisja Baidoerasjvili was een van de Georgische overlevenden op Texel en kon zijn bloedstollende rechtstreekse confrontatie met een Duitse soldaat in de slotdagen van de oorlog navertellen. En je had generaal Sjalwa Maglakelidze, voormalig commandant van het Georgisch Legioen, die de oorlog overleefde, maar uit West-Duitsland werd ontvoerd naar de Sovjet-Unie om een ongedacht lot te ondergaan.

Aan Duitse kant maken we kennis met dr. Theodor Oberländer, wiens Sonderverband Bergmann een voorloper was van het Georgisch Legioen, en die in het naoorlogse Duitsland een succesvolle politieke loopbaan had, tot zijn oorlogsactiviteiten aan het licht kwamen. Majoor Klaus Breitner, de commandant van Bataljon 822 op Texel, zou in de allereerste nacht van de rebellie vermoord zijn, maar we zullen zien dat hij zich op een andere plaats bevond dan gedacht – en het daarom kon navertellen. Heinz Hlawatschek zette als eerste Duitser voet op Texel; hij sympathiseerde, anders dan de andere Duitsers, met het Nederlandse verzet en verleende er aanzienlijke hulp aan tijdens de oorlog. En we krijgen de getuigenis te horen van een van de vele Duitse soldaten die na het uitbreken van de opstand werden ingezet op Texel om op bevel van Hitler 'alle Georgiërs te doden'.

De inwoners van Texel doen in hun eigen woorden verslag van de gebeurtenissen. Een van de opmerkelijkste Nederlandse ooggetuigen was een jongen, Hans Verhoeven, die voor zijn eigen veiligheid naar het eiland was gestuurd – en daar midden in het krijgsgewoel belandde. Zijn herinneringen, jaren na de oorlog te boek gesteld, grijpen je bij de keel. De Nederlandse verzetsleider Jacob Keijzer, die zich het grootste deel van de oorlog tegenover de buitenwacht voordeed als NSB-sympathisant, haalt herinneringen op aan zijn eerste ontmoeting met de Georgiërs – en zijn wantrouwen jegens hen. En we zullen kennismaken met enkelen van de Nederlandse communisten die in de maanden voor het uitbreken van de opstand contact legden met de Georgiërs, onder anderen met een vrouw die de Georgiërs hun 'moeder' zouden gaan noemen, en met een communistische verzetsstrijdster op het vasteland, die sommige hedendaagse stemmen ervan beschuldigen te hebben aangezet tot een rebellie die wel op een tragedie moest uitlopen.

Tot slot verschijnen de Canadezen op het toneel, onder aanvoering van luitenant-kolonel William Douglas Kirk, een gelauwerd officier, die op het

allereerste schip de overtocht naar Europa maakte om daar te vechten na het uitbreken van de oorlog in 1939. We krijgen de ooggetuigenverslagen te horen van twee van de soldaten die onder hem dienden; zij vertellen wat ze destijds hebben gezien en hoe ze daar jaren later over dachten. En we ontmoeten de hooggeplaatste Canadese officier wiens vader een veelverkochte auteur van spionageromans was, en die meer belangstelling had voor de vogels op Texel dan voor de Georgiërs die hij op hun thuisreis moest escorteren.

Het verhaal van de opstand van de Georgiërs op Texel is eerlijk gezegd weinig meer dan een voetnoot in de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. Op datzelfde tijdstip werden overal in Europa bloedige gevechten geleverd, zoals om de Duitse rijkshoofdstad Berlijn. Dat de Canadezen zo laat op het krijgstoneel op het eiland arriveerden, had er ook mee te maken dat Texel op grote afstand lag van de frontlinies waar in deze laatste weken van de oorlog vooral strijd werd geleverd.

Wat dit verhaal zo bijzonder maakt, is dat de Georgische soldaten, die duizenden kilometers van huis op Texel dienden, werden vermalen tussen twee monsterlijke totalitaire regimes. Ongeacht of ze Hitlers uniform droegen terwijl hun hart Stalin toebehoorde, zoals Evgeni Artemidze verklaarde, kwamen ze die nacht in opstand en kozen daarmee voor een pad dat velen van hen hun jonge leven zou kosten. Dat deden ze om dezelfde reden waarom ze aanvankelijk bereid waren het uniform van de Wehrmacht aan trekken, daarvoor hun handen op te steken en zich aan de Duitsers over te geven.

Ze waren jongemannen die simpelweg de oorlog probeerden te overleven en naar huis wilden.